
БАЗОВІ ТА ІНСТРУМЕНТАЛЬНІ ЦІННОСТІ У КОНТЕКСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ В ЛІЦЕЇ

І. М.Рябуха, кандидат педагогічних наук, доцент Херсонської державної морської академії

Відповідно до змісту визначених завдань дослідження проведено констатувальний експеримент, у межах якого здійснено:

- вивчення літератури з проблематики дослідження [1; 3; 5; 7; 9; 11], змісту ціннісних орієнтацій і переконань, мотивації діяльності учнів;
- аналіз обсягу життєвого і діяльнісного досвіду;
- вивчення організації навчального процесу через оцінювання параметрів процесу та ін.

Інструментальний апарат констатувального експерименту включав розроблені дисертантом анкети, опитувальники і запитання для інтерв'ювання учнів та їхніх батьків, педагогів навчальних закладів; тести та опитувальники авторських діагностичних методик.

У констатувальному експерименті брали участь 148 педагогів та 1339 учнів 8 — 11 класів: 548 — з Херсонського ліцею Херсонської

обласної ради, 376 — з Новотроїцької та Високопільської гімназій Херсонської області, 153 — з Чернігівського ліцею №32, 262 — з Володимирецького районного колегіуму Рівненської області (усі заклади інтернатного типу).

Ці навчальні заклади працюють зі здібними та обдарованими учнями, які пройшли певний конкурсний відбір і навчаються у класах певних профілів (природничо-математичного або гуманітарного спрямування); мають схожі завдання щодо забезпечення учням належного рівня академічної освіти, необхідної для вступу і навчання у ВНЗ; тожні умови функціонування та системи навчання. За віком учні розподілилися таким чином: 13 років — 12,1 % учнів, 14 років — 11,8 %, 15 років — 22,3 %, 16 років — 24,5 %, 17 років — 19,3 % учнів. Серед педагогів 57,7 % — вчителі-предметники, 35,8 % — вихователі, 6,5 % — представники адміністрації; за гендерною ознакою: 49,4 % чоловіків, 50,6 % жінок; віковий діапазон педагогів становив 23 — 74 роки, діапазон педагогічного стажу — від 2-х до 47-ми років.

Рівень розвитку розумових здібностей учнів визначався за інтегральним показником, який дорівнював кількості правильно розв'язаних учнями тестових завдань. Для оцінювання здібностей учнів до аналізу, узагальнення, абстрагування, а також з'ясування ступеня розвитку просторової уяви, швидкості й гнучкості мислення до тесту включені математичні, логічні та словникові завдання. Аналіз відповідей на запитання з прислів'ями надав можливість констатувати у переважній більшості учнів (62,1 %) середній рівень розвитку здібностей до узагальнення та аналізу, виражену ригідність (прихильність до стереотипів) та інертність (порушення динаміки) мислення, особливо в учнів 8-9 класів.

Відповіді на спеціально підібрані запитання засвідчили розвиненість просторової уяви, високу швидкість і точність сприйняття інформації учнями, що навчаються у класах фізико-математичного профілю; грамотність та вдале використання мови продемонстрували учні, які навчаються у класах філологічного профілю. Порівняння ступенів розвитку вербального і невербального інтелекту показало, що лише у 15,2 % учнів вони збалансовані, у 3,6 % респондентів невербальний інтелект розвинений краще. Аналіз результатів дозволив встановити закономірність зменшення цих значень (з градієнтом в 1-2 %) зі збільшенням віку учнів.

Спостереження за респондентами під час тестування дозволило констатувати цілеспрямованість і наполегливість у досягненні результату, а також вираженість емоційних компонентів мислення в учнів з

високим розумовим розвитком. Тест також дав можливість виміряти окремі параметри когнітивної сфери учнів, зокрема щодо розуміння світу: здатність аналізувати процеси та явища, оцінювати ситуації, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та формулювати висновки, розв'язувати математичні задачі.

Важливе місце у процесі розвитку організаційної культури закладу займають цінності, що сповідує людина. Вивчення особистісних цінностей ліцеїстів здійснювалося за авторською методикою Дж. Вебера і розробленою автором анкетною №1 та опитувальником №1. Оцінювання базових та інструментальних цінностей відбувалося шляхом ранжування заданого списку особистісних і соціальних, професійних і моральних цінностей. Розрахована для кожного респондента домінуюча ціннісна орієнтація дозволяє встановити його спрямованість на себе чи на соціум, на компетентність чи на мораль. Усереднені результати виявлених домінуючих цінностей учнів зазначені у таблиці 1.

Таблиця 1

Розподіл учнів (у %) за домінуючими ціннісними орієнтаціями

Орієнтація/ класи та кількість учнів у них	Особистісна	Соціальна	Компетентнісна	Моральна
8 251 учень	97,1%	2,9%	95,6%	4,4%
9 282 учня	97,4%	2,6%	80,0%	20,0%
10 386 учнів	98,3%	1,7%	90,9%	9,1%
11 374 учня	98,8%	1,2%	87,6%	12,4%

Як бачимо з таблиці, майже всі учні орієнтовані на особистість, тобто на себе, а не на соціум (навіть найближчий); більшість учнів (від 80 % до 96 %) орієнтовані на компетентність (когнітивну сферу — знання, вміння, навички, індивідуальні досягнення), а не на мораль. Цей факт, на наш погляд, відображає особливості психофізіологічного розвитку учнів 14 — 17 років (виражений егоцентризм і т. ін.) і засвідчує гостру необхідність посилення психолого-педагогічних впливів на учнів з метою формування їх ціннісних орієнтацій, моральних принципів і переконань, мотивації до суспільної діяльності, активної соці-

альної позиції та вмотивованої поведінки в групі під час навчального і позанавчального процесів.

Проведене у межах констатувального експерименту анкетування суб'єктів навчально-виховного процесу переслідувало дві цілі: з'ясування розуміння учнями та педагогами значущості цінностей та ціннісних орієнтацій для соціальної інтеграції та встановлення кола й рангу суспільних, загальношкільних, колективних та особистих цінностей. Розкриємо сутність кожного з них. Так, на запитання анкети «Які цінності сповідуються в суспільстві?» отримано дуже великий діапазон моральних і матеріальних цінностей, серед яких найбільш уживані зазначені в таблиці 2.

Таблиця 2

**Розподіл найбільш уживаних
(за вибором учнів) суспільних цінностей**

Цінності/Клас і кількість учнів у ньому	8 клас, 250 осіб	9 клас, 282 особи	10 клас, 385 осіб	11 клас, 375 осіб
Кохання	14,2%	12%	30%	22%
Батьківщина	1,5%	3%	6%	39%
Робота (кар'єра)	7,4%	9%	5%	2%
Взаєморозуміння	8,1%	13%	12%	20%
Сім'я	8,1%	9%	5%	12%
Здоров'я	16,2%	11%	2%	2%
Освіта	8,1%	7%	6%	3%
Гроші, влада	9,7%	19%	22%	5%
Дружба	21,6%	18%	12%	10%

Окремі учні також назвали такі цінності, як мир, життя, доброта, справедливість, рівність, що є відображенням їх прагнення до духовно збагаченого життя; також вони назвали статус, зв'язки, силу, багатство, що є відображенням ідеалів реального життя, прагнення до визнання у соціумі. Взагалі співвідношення між матеріальними та моральними цінностями становить: в учнів 8-х класів — 43,1 % — 51,6 %, в учнів 9-х класів — 41,2 % — 56,3 %, в учнів 10-х класів — 35,1 % — 63,8 %, в учнів 11-х класів — 21,5 % — 77,4 % — простежується позитивна динаміка морального й перевага над матеріальним, що свідчить про високий рівень духовного розвитку учнів усіх експериментальних навчальних закладів. Слід зауважити, що близько 3 % учнів у кожній паралелі зазначили, що в сучасному суспільстві зовсім немає цінностей, що під-

тверджує підлітковий нігілізм і свідчить про необхідність спрямовано-го педагогічного впливу на їх особистісну сферу.

До цінностей, що характерні для навчального закладу, потрапили такі: навчання (41 %, 25 %, 35 % і 11 % респондентів по 8-11 класах відповідно) і знання (21 %, 17 %, 11 % і 5 %) — когнітивна сфера особистості, дружба (29 %, 23 %, 33 % і 27 %), взаєморозуміння (18 %, 14 %, 16 %, 14 %) і взаємоповага (21 %, 19 %, 30 %, 15 %) — соціальна взаємодія, виховання (7 %, 5 %, 6 %, 11 %), доброзичливість (9 %, 6 %, 5 %, 10 %) та інші, які отримали менше 3 % вибору. Цікавим виявилися такі цінності, як успіх у навчанні, прагнення бути найкращим, стосунки між учителями та учнями, що підкреслює наявність сприятливого мікроклімату в навчальному закладі, дбання про позитивне середовище. При цьому відсоток матеріальних цінностей становив лише 2 % (для всіх респондентів).

Зауважимо, що система цінностей навчального закладу виконує роль орієнтира у розвитку не лише організаційної культури в ліцеї, а й соціальної компетентності в учнів. Сукупно вони становлять підґрунтя для формування конкурентоспроможної особистості молодій людини і є своєрідним дороговказом на шляху до особистісного зростання, до того ідеального образу, якого має прагнути кожен випускник. Встановлено, що система цінностей кожного навчального закладу вирішальним чином обумовлює вибір змісту навчального і позанавчального процесів як підґрунтя розвитку організаційної культури в ліцеї та мету компетентності учнів.

Серед цінностей, що сповідуються в учнівських колективах, виявилися такі: дружба (38 %, 43 %, 55 % і 40 %), взаємоповага (36 %, 21 %, 45 % і 48 %), взаємодопомога (19 %, 13 %, 22 % і 32 %), взаєморозуміння (21 %, 17 %, 16 % і 23 %), чесність (17 %, 13 %, 15 % і 12 %), навчання (11 %, 7 %, 18 %, 3 %) та інші. Аналіз відповідей свідчить, що перелік названих цінностей такий же великий, як і для суспільства, але матеріальні цінності в ньому відсутні; переважають цінності, властиві для референтної групи. Таким чином, анкетування учнів дозволило виокремити такі групи цінностей, що сповідуються в експериментальних навчальних закладах: цінності особистісного розвитку, моральні, громадянські, світоглядні, інтелектуальні. Багато уваги учні приділили моральним цінностям, таким як порядність, щирість, чесність, справедливість. Велике значення моральних цінностей пояснюється тим, що моральні норми в усіх закладах є найважливішими регуляторами суспільної поведінки [2; 4; 6; 8; 10]. Саме дотримання цих норм всіма суб'єктами НВП в ідеалі має привести до безконфліктної адаптації індивіда до життя та активної діяльності у найближчому, а згодом — і у

віддаленому соціумі. Отже, можна дійти висновку, що у кожній паралелі педагогічні зусилля спрямовані на формування учнівського активу, команди.

Особисто значущими цінностями учні назвали такі: дружба (27 %, 34 %, 48 %, 45 %), кохання (19 %, 18 %, 39 %, 39 %), навчання (17 %, 11 %, 12 %, 16 %), сім'я (19 %, 17 %, 6 %, 5 %), взаємоповага (17 %, 18 %, 34 %, 41 %), взаєморозуміння (18 %, 15 %, 15 %, 23 %), здоров'я (11 %, 17 %, 3 %, 9 %) та інші, до яких потрапили й матеріальні — гроші, кар'єра, багатство. Важливим компонентом ціннісної системи учнів виявилися інтелектуальні цінності (пізнавальні цінності) — розум, вміння вчитися, вміння орієнтуватися в інформації. Дані цінності є засобом інтелектуальної адаптації кожного учня до процесів та змін, які постійно відбуваються в соціумі.

Слід зазначити, що провідні групи цінностей для кожної вікової групи різняться, більш того — зменшується їх діапазон, чіткіше визначаються конкретні позиції. Центральне місце у ціннісній системі учнів мають і громадянські цінності. На наш погляд, це пов'язано з одним із основних завдань процесу формування соціальної компетентності учнів — виховання особистості, свідомої свого громадянського обов'язку. Зауважимо, що серед громадянських цінностей учні назвали учнівське самоврядування. Отже, орган учнівського самоврядування має неабияке значення у системі ціннісних орієнтацій учнів, у його межах вони успішно реалізують соціальну активність, найвищою мірою усвідомлено виявляють свою громадянську позицію [11; 12; 13; 15].

Наголосимо, що провідні цінності, за результатами анкетування учнів усіх експериментальних закладів, для особистості, колективу, навчального закладу та суспільства здебільшого збіглися. Таким чином, визначено групу цінностей, які виявилися значущими як для особистості, так і для соціуму — дружба, любов, сім'я, освіта, взаєморозуміння і взаємодопомога. На наш погляд, цей перелік відображує особливості життєдіяльності учнів у навчальних закладах інтернатного типу.

Аналіз отриманих відповідей на запитання стосовно ціннісних орієнтацій старшокласників свідчить, що 87,2 % учнів не розуміють сутності цього поняття (63,5 % ототожнюють їх з цінностями), а отже, — і їх значущості для розвитку соціальної компетентності. Слід зазначити, що продемонстрували розуміння сутності цього поняття лише 35,1 % учнів 8-9-х класів, 45,7 % учнів 10-х класів і 39,4 % учнів 11-х класів, решта — просто навела різні приклади цінностей.

Більшість педагогів ціннісні орієнтації пов'язали з поведінкою людини (при цьому лише третина спробувала дати визначення, п'ята

частка залишила запитання без відповіді, решта просто навела приклади). Відзначимо, що у соціологічних словниках «цінності» визначаються як моральні та естетичні імперативи, вироблені культурою людства. Вони є продуктом людської свідомості і складають основу соціальних норм [14].

Отже, ані педагоги, ані учні не усвідомлюють сенсу зазначених понять для соціальної інтеграції, не замислюються над їх змістом та сутністю, і це викликає необхідність цілеспрямованої діяльності адміністрації навчального закладу з усвідомленого формування цінностей і ціннісних орієнтацій усіх учасників навчально-виховного процесу.

Таким чином, можна констатувати, що у підлітків та юнаків вибудовується рівнобіжна система цінностей і поглядів на світ, яка частково перетинається з позицією батьків, а частково — з поглядами однолітків. Тобто цінності, з одного боку, виступають важливим фактором, що визначає процес розвитку соціальної компетентності учнів, з іншого — психолого-педагогічним інструментом впливу на них.

Змістово пов'язаними параметрами з ціннісними орієнтаціями учнів є ставлення особистості — до себе, до інших людей, до оточення. Зауважимо, що ставлення учнів формуються у таких смислових просторах: ситуативному, соціальному, культурному й екзистенціальному — та детермінуються усвідомленням власних позицій у різних зрізах соціальної реальності навчального закладу. Так, ставлення до себе як до найвищої цінності зазначили 78,2 % учнів; взаєморозуміння з іншими як найвищу цінність назвали 14,5 %; визнання навколишнього світу як найвищої цінності встановлено у 7,3 %. Цей розподіл підтверджується результатами анкетування учнів щодо мотивів досягнення успіху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вдовиченко, Р. П. Система організаційно-педагогічної діяльності міського управління освіти з підвищення компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів : монографія. [Текст] / Р.П. Вдовиченко, Л.М. Калініна, В.Д. Чайка; за ред. Л.М. Калініної. — К.; Миколаїв: вид-во «Іліон», 2007. — 528 с.
2. Калініна, Л. М. Загальноосвітній навчальний заклад як соціально-педагогічна система і об'єкт педагогічної дійсності / Л.М. Калініна // Рідна шк. — 2009. — №5-6. — С. 12 — 17.
3. Калініна, Л. М. Інформаційні процеси в управлінській діяльності керівника закладу: сутність, специфіка та характерні ознаки [Текст] // Науково-практичний журнал «Освіта і управління». — 2005. — Т.8. — №2. — С.35—44.
4. Калініна, Л. М. Специфіка інформаційного управління закладами освіти [Текст] // Освіта і управління. — 2003. — Т. 6. — №1. — С. 47 — 66.

-
5. Калініна, Л. М. Сутність феномену управління [Текст] / Л.М. Калініна // Директор школи: Україна. — 2000. — № 2. — С. 26 — 33.
 6. Калініна, Л. М. Сучасні функції керівника школи [Текст] / Л.М. Калініна // Матеріали II всеукраїнської науково-практичної конференції «Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи». — Суми: «Мрія-12 ЛТД», 1998. — С. 111-113.
 7. Калініна, Л. М. Теоретичні підходи до управління навчальним закладом [Текст] // Директор школи. — 2004. — №10. — С. 12-14.
 8. Калініна Л. М. Технологія інформаційного управління закладом освіти : науково-методичний посібник [Текст] — Харків: видавнича група «Основа», 2005. — 159 с.
 9. Калініна, Л. М. Проект інноваційної школи: стратегічне планування, управління інноваціями : посібник [Текст] / Л.М. Калініна, Т.Д. Капустеринська. — Х.: вид. група «Основа», 2007. — 96 с.
 10. Калініна, Л. М., Кнорр Н. В., Рябуха М. І. Теорія і практика функціонування обласного ліцею інтернатного типу : наук.-метод. посібн. [Текст] — Київ — Херсон: Айлант, 2004. — 304 с.
 11. Калініна, Л. М. Інформаційне управління загальноосвітнім навчальним закладом: системи, процеси, технології : монографія [Текст] /Л.М. Калініна. — К.: Інформатодор, 2008. — 472 с.
 12. Освітній менеджмент в умовах змін : навч. посіб. [Текст] / Л. Калініна, Л. Карамушка, Т. Сорочан, Р. Шиян та ін. / За заг. ред. В. Олійника, Н. Протасової та ін. — Луганськ: СПД Резніков В.С., 2011. — 308 с.
 13. Освітній менеджмент : навч. посіб. [Текст] / Авторський колектив. За ред. Л.І. Даниленко, Л.М. Карамушки. — К.: Шкільний світ, 2003. — 392 с. — С. 56 — 92.
 14. Социологический энциклопедический словарь / ред.-координатор Г.В. Осипов. — М. : изд. группа ИНФРА-Норма, 1998. — 488 с. (167
 15. Управління інноваційним розвитком загальноосвітнього навчального закладу: моделі, соціокультурні процеси, технології : наук.-метод. посіб. [Текст] / [Л.М. Калініна, А.Ф. Остапенко, В.В. Лапінський, В.В. Литвинчук, В.В. Рогоза та ін.]; за наук. ред. проф. Л.М. Калініної. — Київ — Володимирець: Інформатодор, 2011. — 560 с.